

ДІАЛЕКТОЛОГІЯ. ІСТОРІЯ МОВИ

УДК 811.161.2'282'2

МАРТИНОВА Ганна Іванівна,

доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри українського мовознавства
і прикладної лінгвістики Черкаського
національного університету імені Богдана
Хмельницького
e-mail: ganmart@meta.ua

ФУНКЦІОНУВАННЯ ОЗНАЧАЛЬНИХ ПРИСЛІВНИКІВ У СЕРЕДНЬОНАДДНІПРЯНСЬКИХ ГОВІРКАХ

У статті проаналізовано означальні прислівники різних семантико-синтаксичних груп і підгруп, виявлені в діалектних текстах із середньонаддніпрянських говірок, представлено специфіку їхньої структури, семантики та функціонування в різних формально-синтаксичних позиціях, а також використання окремих означальних прислівників у значенні інших розрядів.

У процесі дослідження з'ясовано, що означальні прислівники становлять лише третину від усієї адвербіальної лексики в тексті, причому чисельність може зростати за рахунок повторення відзайменникових адвербативів, тоді як в українській літературній мові перевага належить означальним прислівникам над обставинними. Більшість адвербіальних одиниць стали літературно нормативними, підтверджуючи тим самим середньонаддніпрянську діалектну основу української літературної мови, однак частина означальних прислівників виявляє своєрідність досліджуваного діалекту. Засвідчені лексичні регіоналізми, словотвірні та фонетичні варіанти лексем, характерні для різних зон середньонаддніпрянського говору; окремі з них позначені впливом російської мови. Також спостережено широке використання означальних прислівників із суфіксами суб'єктивної оцінки, що є одним із засобів відображення м'якості й мелодійності вимови як типової ознаки мовлення середньонаддніпрянців.

Ключові слова: середньонаддніпрянський діалект, діалектний текст, означальні прислівники, якісно-означальні, міри і ступеня, означальні прислівники з просторовим значенням, означальні прислівники з часовим значенням, якісно-відносні адвербативи.

Постановка проблеми. В останні десятиліття відчутна активізація досліджень морфологічної системи української діалектної мови, зокрема більше уваги стали приділяти аналізу одиниць морфологічного рівня, їх складу, ієрархії та функціонуванню в мовленні. З огляду на це докладний опис різних частин мови – як центру граматичної системи говірок, так і її периферії – є актуальним, зокрема й щодо поглиблення виробленої в останні роки методики аналізу діалектного фактажу, вилученого із зв'язних текстів.

Аналіз останніх досліджень і визначення раніше не досліджених частин проблеми. В одній зі статей ми вже звертали увагу на те, що прислівникова лексика української діалектної мови донині малодосліджена, зокрема їй присвячені спеціальні статті В. В. Німчука [1; 2], Т. М. Розумик [3], О. Т. Захарків [4], Н. П. Прилипко [5; 6]. У першому томі АУМ прислівники представлено на шести картах, причому лише дві з них лексичні [7, к. 86, 267, 268, 306, 307, 344]. Поява діалектних фонотек і текстотек стала новим поштовхом для пошуків над морфологією діалектів, і зокрема над прислівниковою лексикою (дисертації М. С. Делюсто, О. В. Вінтоняк, А. О. Колесников [8; 9; 10, с. 362–404]),

оскільки уможливила вивчення семантико-синтаксичних особливостей частин мови, специфіки функціонування й частотності їх використання в мовленні. Репрезентацію обставинних прислівників у середньонадніпрянських говірках уже розглянуто в одній зі статей [11], однак означальні прислівники цього діалектного континууму ще не були об'єктом ґрунтовного аналізу за матеріалами зв'язних текстів. Як відомо, середньонадніпрянський діалект став основою української літературної мови, а тому вивчення його морфологічної системи надзвичайно важливе як щодо опису всіх лексико-граматичних класів і специфіки їхнього функціонування в говірках, так і для виокремлення в ній літературно нормативного й вузьколокального, що й зумовлює актуальність дослідження.

Мета статті – репрезентувати означальні прислівники, засвідчені в діалектних текстах із середньонадніпрянських говірок, проаналізувати семантико-синтаксичні групи і підгрупи, виявити варіативність адвербіальних лексем, специфіку їх використання в різних формально-синтаксичних позиціях і в різних зонах досліджуваного діалекту.

Підґрунтям аналізу стали тексти, записані в середньонадніпрянських говірках упродовж 1993–2013 рр. і представлені в збірниках (ГПК, ГЗП, ГЧ) та у вигляді електронної фонотеки на компакт-дисках. Це дає змогу репрезентувати нову в сучасній діалектології методику вивчення прислівників у зв'язному діалектному мовленні. Зважаючи на зональність середньонадніпрянського діалекту, використовуємо тексти, що репрезентують говірки різного типу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, прислівники – це периферійна самостійна частина мови, що сформувалася шляхом транспозиції іменників, прикметників, займенників, числівників і дієслів унаслідок виконання ними обставинної функції. У посібниках для вищої школи прислівники класифікують за семантико-синтаксичними ознаками на два розряди: обставинні (місця, часу, причини, мети) й означальні (якісно-означальні, кількісно-означальні чи міри і ступеня, способу дії), тоді як в академічних ґраматиках вирізняють атрибутивні (серед них обставинні й означальні), модальні й предикативні прислівники [12, с. 432–444; 13, с. 302–308; 14, с. 68–81]. І. Р. Вихованець вирізняє два розряди: обставинно-атрибутивні та власне обставинні [15, с. 186]. А. В. Висоцький, спираючись на напрацювання функціональної ґраматики української мови, поглибив і удокладнив класифікацію прислівників, виділивши його ядерний і периферійні розряди й увиразнивши семантичні відтінки кожної групи й підгрупи [14, с. 32–68]. Ядерним семантико-синтаксичним розрядом прислівників дослідник вважає обставинні, оскільки вони передають семантику відношень, не властиву іншим частинам мови [15, с. 187]. Означальні прислівники позначають якість чи внутрішню властивість динамічної чи статичної ознаки; їхнє значення, на думку К. Г. Городенської, ґрунтується «на вихідних прикметниках, уподібнюючись до них за семантико-синтаксичними особливостями», «придієслівний означальний прислівник функціонально аналогічний присубстантивному прикметникові» [13, с. 302]. Як зазначає А. В. Висоцький, за кількістю означальні прислівники переважають над обставинними, зокрема, за підрахунками Т. І. Ніколашиної, у сучасній українській мові вони становлять 82 % від усієї адвербіальної лексики [див. за: 14, с. 47]. Аналіз діалектних текстів показує, що мовці частіше використовують обставинні прислівники, зокрема у зв'язному тексті, де в середньому понад 2300 слів, налічуємо всього 167 прислівників (із них лише 52 означальні, тобто менше третини від загальної кількості), причому оскільки в текстах переважають розповіді про життя, різні трудові процеси, обряди, то інформанти часто повторюють первинні прислівники *тоді* (28), *так*, *отак* (13), *там*, *отам* (11), *уже* (7), *туди* (4).

Засвідчені означальні займенникові прислівники *так*, *отак*, *отакичко*, *йак*, *йак* / *небуд'* – це дейктичні одиниці, які лише вказують на ознаку, не називаючи її: *ни так жи́л'и* / *і ни бо́л'і́л'и* (ГПК, с. 31); *о́це п'ла́хта шо ос'т'с'о́ о́це вз'д'л'о́ да ота́к* (ГПК, с. 33); *нашчи́/пала ота́к* / *мати́* / *йак то нашчи́/пала́* / *то к'ру́пно* / *то м'д'лен'к'і́* (ГПК, с. 220); *і при ра́н'ен'ї́й одморозив ота́к* / *но́гу* / *та ше́ й но́га отут одр'і́зана ота́к* (ГПК, с. 182); *ка́зал'и сн'і́п* / *наві́йзал'а п'і́ят'* / *к'і́п наві́йзал'а ота́к* / *ичко* (ГПК, с. 192); *с'ї́йал'и*

обикновено / **йак** полігалиць:а / **йак** кажут' (ГЧ, с. 122); *п'їшли ми копат' йаму на мат'їр // викопал'и / видовбали йак'небуд'* (ГПК, с. 85). Також вони можуть слугувати для зв'язку частин висловлення: *бул'а терниц'а така зроби́на / на т'к'їх дво́х / йак вам розка́зат' / так два / і так два* (ГЧ, с. 122); чи поєднувати частини складнопідрядного речення: *сади́л'и ж так йак і ти́пер і бур'а́ч'ок / і морко́вка / і все* (ГЧ, с. 103); *їа ни зна́йу / йак о́ц'ї д'їти житимут' / шо йак їдо́го жит' / йак усе т'ке доро́ге* (ГЧ, с. 122). Прислівник *отак* поширений у фонетичних варіантах *отак'во*, *отак'го* відповідно в східних і західних північних середньонадніпрянських говірках: *а то́д'ї в'їажут' / а то́д'ї пов'їа́зал'и / скла́даїут' у п'ївко́ти отак'во хри́стом т'к'їм / а то́д'ї над'їваїут' на́верх ш'апку* (ГПК, с. 189); *їван'ка́же / ти їдо́го в'баночку йак'небуд' і в холо́д'їл'н'їк / а в'ече'р'ї на́шкри́би / на́шкри́би / і отак'во на́клад'и* (ГПК, с. 104); *здо́ровий ка́дуб на́зів'аїць:а / здо́рова д'їж'ка / йак ви́л'їка сим'їа туди на́лож'ат' і з'їр'к'їв / і ка́пусти / шар з'їр'к'їв / шар ка́пусти отак'го* (ГПК, с. 220); *ї वो́на бу́л'а отак'го на́че об'їта / і отак'го वो́на бу́л'а при́їта* (ГПК, с. 278).

Означальні прислівники семантично й функціонально неоднорідні, зокрема А. В. Висоцький вирізняє чотири семантичні групи: якісно-означальні, міри і ступеня, означальні просторові, означальні часові, якісно-відносні. Прислівники способу дії дослідник вважає проміжним розрядом між обставинними й означальними [див. за: 14, с. 47, 59].

Якісно-означальні прислівники є ядром цього розряду, найяскравіше репрезентують прикметникову семантику в придієслівній позиції, даючи якісну характеристику дії, процесу чи стану. Вони виникли шляхом морфологічного ступеня адвербіалізації якісних прикметників, утративши форми словозміни, унаслідок чого колишні закінчення коротких прикметників середнього роду стали суфіксами -о-, -е-. Засвідчені в діалектних текстах якісно-означальні прислівники виражають ознаку, що позначає:

- загальну оцінку (*швидко*, *точно*, *р'їдко*, *п'їсно*, *глибоко*, *гарно*, *багато*, *б'їдно*, *добре*, *голосно*, *швидко*, *дорого*, *крупно*, *прутко* та ін.): *о́це р'адка заї́му / та й'а́ка товче їдо́го з'аду́ / бо швидко ни в'м'їе рват'* (ГПК, с. 235); *а на л'ав'ї шукаїут' ши́р'с'тинки / й'а́кого ц'в'ету́ / т'а́кого й т'їл'а наро́диць:а / о / о́це їа точно зна́йу /; із ло́зи / ло́зоїу об'їл'їтина / т'ї́ки р'ї́дко / так за́зори* (ГЧ, с. 41, 43); *гарно мо́л'око с'пар'їць:а / вихо́лоне* (ГПК, с. 211); *п'їст був / с'їм ни́д'їл'н'ї посту́ / п'їсно її́л'и / ско́ромного ни її́л'и н'ї́чого* (ГЧ, с. 457); *а то́д'ї те в́же ж по́лот'но с'тели́мо на ста́вку / так т'р'ав'їчка з'верху́ / ш'о́б ни гли́боко бу́л'о* (ГЧ, с. 59); *ну с'ї́час / їа на́че д'умаїу́ / мо́лодим добре жит' / у́с'їм* (ГЧ, с. 354); *а ми ж го́л'осно ни хоч'їм ба́л'акат'* (ГПК, с. 234); *а ко́бка так на́т'агаїць:а / їа ш'ї́стро т'ї / шо на м'ї́н'ї в'з'уте́ / та стаїу́ на о́нуч'ї та ш'о́б при́т'а́гти* (ГПК, с. 229); *ої́ мат'ї́нко у́тко воро́чайс'а пр'утко* (ГЗП, с. 47).

- фізичні відчуття (*важко*, *трудно*, *б'їдно*, *багато*, *з'ї(о)рко*, *погано*, *непогано*, *бай'дуже*, *вкусно* та ін.): *хоч і по́гриб в'ходи́ш / а в́же важко ла́зит'* (ГЧ, с. 60); *ка́же / йак важко тут жит'* (ГПК, с. 183); *а по́л'от'но те об'р'обл'ат' д'уже трудно́ / так трудно́ їдо́го об'р'обл'ат'* (ГЧ, с. 80); *о́то т'а́ка ж'їз'н' бу́л'а / з'ї́рко жи́л'и / так з'ї́рко* (ГЧ, с. 56); *с'ї́стра в'їйш'л'а та по́гано жи́л'ос'а її́ї /* (ГЧ, с. 110); *наш'ч'от' с'ї́м'її ми об'ї́ж'їн'ї Бо́гом / ма́бут' / а жи́л'и ж бай'дуже* // (ГЧ, с. 471); *т'а́ке м'їа́со хоро́ше / т'а́ке за́жар'їт' у пе'ч'ї / на́чин'їт' їдо́го ко́р'їжом т'а́ким д'уже вку́сно* (ГЧ, с. 475); *вкл'у́чайу с'в'ет'и́їс'т' ча́сов'ранку́ // вс'тала і чу́ст'вуйу́ так си́бе бо́дрен'ко* (ГЧ, с. 398) тощо;

- естетичний вияв (*гарно*, *хара́шо*, *л'овко*, *нипогано*, *п'лохо*, *не'нормал'но*, *не'благопо́лучно* тощо): *а́ли за́вжди в'ї́д'а́л'їнь'ї п'ї́д'їра́л'їс'а / ш'о́б т'а́к'ї / гарно в'їа́ж'ут' і швидко* (ГПК, с. 233); *у́чи́л'ас' їа л'овко́ / їа бу́л'а з'разу у́да́р'їнь'а / а по́том в'ї́д'м'їн'їць:а дес'на с'ї́м'ї́клас'їв* (ГЧ, с. 139); *у́чи́л'ас'а ни́погано і хо́т'ї́л'ос'а і́дал'ї в'ч'їць:а* (ГЧ, с. 253); *а про́жи́ли ми т'а́к'ї го́да д'уже п'лохо* (ГЧ, с. 122); *ж'їз'н' скла́лас'а не'нормал'но й там не'благопо́лучно* (ГЧ, с. 190);

- емоційне забарвлення (*л'овко*, *гарно*, *непогано*, *стра́шно*, *то́нес'ї́н'ко*, *кру́тен'ко*, *добре*, *при́красно*, *худо*): *ну й хай / і бу́л'о л'овко ме'н'ї л'анку́ват'* (ГПК, с. 29); *ї वो́но од'пар'їць:а там / а то́д'ї в'їйду́т' / об'к'ла́дку ви́ж'ухайу́т' гарно́ / в'їперу́т' їдо́го і*

пожалуста (ГЧ, с. 355); майстр'і були робил'и вс'ак'і судники / гарно хто зроби / а хто й поганий'ко (ГПК, с. 201); все шумит' і ре^лве / в том л'іс'і й страшно сид'іт' (ГЧ, с. 193); баба там кор'ж'ів там до ди^лс'атка розкачує гет' то^лнесин'ко / то^лнесин'ко ка'чал' коїу (ГПК, с. 232); хл'іб с'ходе і то^ді ж йог^о зам'іс'уйши крутен'ко (ГЧ, с. 454); ну тирижил'и т'ридц'ат' т'ре'т'ій р'ік / то йа то^же добре знайу / ну гол'одомор прикрасно знайу (ГПК, с. 226); а с'ічас жи ни^лма н'ічого вже / ни^лма даже шо й гот^овит' і йісти во^лна тише / шо дуже худо живе^лмо (ГЧ, с. 55) та ін.;

• ставлення до когось чи чого-небудь (осторожно, строго, дружно, хара^лшо тощо): то^ді вже так **осторожно** вже збирає в руки / садовл'ат' на лопату і ото в н'іч / (ГЧ, с. 194); дуже **строго** бул'о / дуже так'і ізвирги бул'и / (ГЧ, с. 165); ну ми жил'и дуже **дружно** й хара^лшо (ГЧ, с. 140).

У діалектних текстах засвідчено найбільшу кількість саме якісно-означальних прислівників, більшість із них стали літературно нормативними, окремі є вузьколокальними (горко, л'овко, браво, к'існен'ко): і ото д'іти бул'и троїе кол'о мене ше й моїа бул'а / дак і йїх годувал'а зел'ин': у / горко жил'ос'а (ГЧ, с. 78); ше на пот'русини ідут' / та ше в с'ериду нат'рус'ац'а л'овко (ГЧ, с. 580); хл'ібину йак вит'агниши / а то^ді п'ідкиниши / та йак во^лна п'ідс'акує браво (ГЧ, с. 507); і цейу кин'йачоїу водоїу у це жлукто диривіане кругле / це все штани / сороч'ки і к'існен'ко йог^о / шоб во^лно пропарувалос' (ГПК, с. 212); кілька позначені впливом російської мови (тор'жествин:о, хара^лшо, обично, л'учше): не^лкли і хл'іб то^ді в празник // то^ді йако^с тор'жествин:о бул'о / л'учше бул'о (ГЧ, с. 194); бат'ки н'ікол'и нас не^лмогл'и хара^лшо прокор'мит' (ГПК, с. 182). Відзначимо, що використання регіоналізмів різниться в групах середньонаддніпрянських говірок: прислівник л'овко поширений переважно в їхній північній і центральній частинах, а браво – у східній частині південної зони.

Лексема л'овко в різних фонетичних варіантах має в досліджуваних говірках кілька синонімічних значень: 1. 'загальна оцінка, добре': а то^ді вже тир'іт'ки ото л'ітим / на лист ото^ж с'ажайим / бачиши / то тид'ійшли л'овко / значит' у н'іч с'ажайим (ГЗП, с. 120); 2. 'весело': раниши бул'о ж гул'айут' то л'овко с'вайбу (ГЗП, с. 61); 3. 'вміло': ну Наташку Кравченко да так л'овко уз'ав і чириз огон' (ГЗП, с. 37); 4. 'зовсім': п'ієм іток' і ото над'івайши на ту мо^лт'ушку / і ото у кл'убки / йак уже ти йог^о / на мороз'і ти йог^о / вимирзл'о / шоб во^лно л'овко (ГЗП, с. 108); 5. 'старанно, ретельно': праником л'овко повиби'вайиц'а / а то^ді вже вистил'айут' / сушат' (ГЗП, с. 264); 6. 'зручно': ну закрам це робиц'а на но^жсках стиц'ігал'но / а то^ді зроби^л таку ту шче / виступ покине / шоб брат' же зерно л'овко бул'о (ГЗП, с. 266); поставиц' / ушка / із того бо^лку бул'о і з того ушко / то л'овко ж брат' бул'о за ушка (ГЧ, с. 68); та з предикативною семантикою, позначаючи стан людини чи оточення: 'гарно, добре': йак л'убиши хл'опц'а / дак і л'овко ж бул'о (ГЗП, с. 28); уже йак тепл'о надвор'і / л'овко (ГЗП, с. 119).

Літературно нормативний прислівник г'ірко має інші значення, ніж у літературній мові, репрезентує сему 'погано': і ми п'ішл'и додому / дуже г'ірко / дуже / дуже бул'о / погано годувал'и / хол'од // ну ото така робота (ГЗП, с. 42); г'ірко с'іч'ас жит' / н'і ни г'ірко / кажу / ш'ч'е ви повд'іван'і ходите і повбуван'і / а ми в полот'н'аному ходил'и (ГЗП, с. 42). Його фонетичний варіант горко, зумовлений збереженням в північних середньонаддніпрянських говірках в окремих позиціях *о, реалізує сему 'важко фізично працювати': і в:ой'ну на плі'чах скиртувал'и / горко ми робил'и / т'іки мало пенс'ійі получили // а горко робили / все на плі'чах / копал'и лопатами (ГПК, с. 238) та функціонує як предикат, що позначає почуття болю від прикрощів і страждань: ой / а то^ді таке вже начал'ос' / страши^лне / не^лможна вже йог^о ска'зат' / йак ми то^ді вже жи'л'и / плакали вс'і горко / шо лишилис'а вс'ог^о (ГПК, с. 148).

Особливістю якісно-означальних прислівників і в літературній мові, і в досліджуваних говірках є їхня здатність утворювати форми суб'єктивної оцінки із суфіксами -еньк-, -есеньк- (р'івнен'ко, труднен'ко, жи'вен'ко, к'існен'ко, то^лнесин'ко, др'ібнен'ко, гарнен'ко, дов'ген'ко, то^лнен'ко, скорен'ко, р'івнен'ко, чис'тен'ко, погднен'ко,

л'овкен'ко), причому таких лексем в окремих діалектних оповідях про побутові реалії чи дії чимало, що засвідчує лагідність, ліризм вдачі інформанта: в Л'аз'ірках *тожси ж так і живут' л'овкен'ко; а йак йа поганен'ко зан'ї майус' / то й ни дас'т'; то у'кого бат'ки бул'и / то моїй подруги чистен'ко ходил'и* (ГЗП, с. 53, 54, 56); *і це полотно б'їлиц': а ц'їлий ден' / та довген'ко треба; і це ж к'лоч': а на цей же з'реб'ін' о'так же гарнен'ко на микал'и; то д'ї ножиком так др'їбен'ко наче на лап'шу к'рис'ат' ц'ї галушки; це м'їс'ат' своїй галушки із муки / то несин'ко розкачуйут'* (ГПК, с. 212); *то д'ї розкач'уйши кач'ал'ками так / щоб р'ївен'ко було /; йа вз'ала ухватила одне йайце / надвор'ї / калина / йа / під той кушч' / і живен'ко його розбила і йїсти* (ГЗП, с. 87, 91); *і то д'ї ж'їнка одна сидит' із цими ритками / щоб р'ївен'ко на двой ішло* (ГЧ, с. 84); *господи / йа вже тирил'а кал'ас'а / дак йа вже скорен'ко* (ГЧ, с. 82); *о'це шч'їл'нен'ко вона зав'язана і ходит' / йак к'в'їтка* (ГЧ, с. 569); *о'то ми на н'їч на стол'ї о'тако з мат'їр'їу понакришуймо / а вранц'ї то д'ї скл'адаймо // було то ден'ко так то ден'ко* (ГПК, с. 32); *і так і проживал'и / труднен'ко бул'о кан'єшно* (ГЧ, с. 277); *а раніш було ж і гор'їлку труднен'ко варит' /* (ГЗП, с. 223); *л'ожкойу брат' і туди його кидат' / то це ж треба скорен'ко / бо те зварил'а / а те буде с'їре* (ГЧ, с. 341).

Якісно-означальним прислівникам властива категорія співвідносної міри якості, оскільки від них можна утворити ступені порівняння, зокрема в текстах зрідка засвідчено синтетичну форму вищого ступеня, утворену за допомогою суфіксів -ш-, -їш- (*дак вона каже / хоч би швидше наш і вступил'и / дак / може б / вони ми не вил'їчил'и* (ГЧ, с. 81); *т'їки ми н'ї н'їси і те шо ти ни носил'и // то йа то це швидше подив'л'ус'* (ГЧ, с. 569); *а вже п'їзн'їше стал'и роскош'їше жит'* (ГЧ, с. 39); *йак бул'о в'кого заможн'їш'ї / і д'їтей ниб'агато / то й крашче ходил'и* (ГПК, с. 213); *так вона уз'ал'а да забрал'а ми не с'уди / каже будите луч'ї тутички /* (ГЧ, с. 82); *а жил'а ше йа з матири'їу довш'ї* (ГЗП, с. 219); *або ко'сен'к'ї робл'ат' / то це роз'коте товшче кор'єжа* (ГПК, с. 232), та аналітичну, де прислівник *ше* модифікує кількісний вияв ознаки: *ше крашче / котра вже сил'но гарне / то це ж / йак у' мене було кохта / й сп'їдниц'а / й цей фар'тук* (ГЧ, с. 568); синтетичну форму найвищого ступеня (*кр'їт'їкуйут' Брежн'єва / а найлуче при Брежн'єв'ї бул'о* (ГЧ, с. 522)); зрідка трапляються прислівники абсолютного ступеня вияву ознаки: *сирій* (про хліб – Г. М.) / *йакнайш'видче уз'найш'тожси / притули до'носа* (ГЧ, с. 507). Також якісно-означальні прислівники можуть мати антонімічні пари: *а треба кудис'їти або шчос'робит' / то крашче од'а'ти ризов'їки* (ГЧ, с. 518) – *а з мат'їрки вже хужси пр'асти* (ГЗП, с. 168); *гул'али л'уди / гарно гул'али / с'п'ївали // все силло с'ходило'с' на свад'бу* (ГЧ, с. 191); *а кол'адники прив'їтал'и гарно* (ГЧ, с. 453) – *ну'тише / шо дуже по'гано жит'* і в їх (ГЧ, с. 54); *то д'ї ж йєст' ізжил'вайут' дуже хар'їшо / а йєс'т' живут' дуже н'лохо* (ГЧ, с. 219) та поєднуватись із прислівниками міри і ступеня: *о'то ж вона лопата так з д'єрива з'роблина / і о'то лопатойу сидиш / так лопатойу наб'агато легше пом'неш* (ГЧ, с. 63).

Прислівники міри і ступеня позначають кількісний вияв динамічної чи статичної ознаки, функціонують не лише в придієслівній позиції, а й у приприкметниковій та приприслівниковій, прилягаючи до дієслів, прикметників чи прислівників: *одна та шо бил'а на цурпалки / а друга та / шо трошки с'т'їнувал'и і б'їл'ш'їс'т' кост'риц'ї зми'нал'и* (ГПК, с. 226); *кар'тошку одварут' / запарат' / ... то дуже то д'ї такий пух'кий хл'їб хар'оший* (ГПК, с. 229); *шос' там трошки ниоднаково / бо йа родилас'а то на Мако'вейа* (ГЧ, с. 568) та ін.

У діалектних текстах виявлено репрезентанти 5 семантичних підгруп прислівників міри і ступеня зі значенням:

- вказівки на крайню верхню межу вияву ознаки (*зовс'їм, дуже дуже, гет', аж н'їйак, на'полну* та ін.): *а то д'ї шчезл'о / шо зовс'їм н'їмає* (ГЧ, с. 44); *жил'и дуже дуже б'їдно / вижили / роз'їшлис'а / йак мошка о'та по л'їс'ї* (ГЧ, с. 304); *гет' вигнил'о оту'то т'їл'о / бо в'їн с'уда був ран'аний //* (ГПК, с. 181); *йа вже там ни нужин був аж н'їйак* (ГЗП, с. 91); *а терниц'а то вже три'мо о'тако во на'полну* (ГЗП, с. 168);

- високого ступеня вияву ознаки (дуже, ¹сил'но, кр'енко, багато, набагац'ко, б'іли та ін.): ¹дуже гарно бул'о; у дружбах ни ¹можна за стариу йти ¹дуже часто (ГЧ, с. 392); ¹якшо ¹си́лно траві́д не по́коши́не / шо зі́л'ене / кл'ал'и в н'ятки (ГЧ, с. 43); то ше ж кур'і за ¹нашого времн'а було ¹як нистти / то й ни ¹сил'но об'патрану ¹курку (ГЧ, с. 579); одробил'а ¹кр'енко / у́же робота на мене ни об'ідиц'а (ГПК, с. 32); кам'ин:е аж ви́л'искувал'о / та́ке ж ¹си́лно гарне // гарн'і бул'и наміста // були ж пойд'си та́к і ¹сил'но гарн'і / чир'вон'і (ГЧ, с. 571); ¹набагац'ко весел'іше було // то́го шо то́д'і л'удей же було ба́гато (ГЧ, с. 85); це вже б'іли́ш на́чал'и ро́ж:и́вац'а / то це та́р'і́л'ок до́бавл'ал'и (ГЧ, с. 43);

- повного, достатнього вияву ознаки (повно, ¹в:ол'у, ¹полнос'т'у, досхо́чу, раз у раз): ¹зерна ж ¹повно в ко́мор'і / а во́ни підпа́л'ил'и (ГЗП, с. 27); ¹якби́ шче да́л'и ¹в:ол'у на́йі́стис' / а то шче ж ¹в:ол'у ни на́йі́сис'а (ГЗП, с. 134); ¹приго́товил'ис'а ¹полнос'т'у / шо́б на / шо́б на три дн'і ¹паски н'і́чого ни ро́бит' (ГЧ, с. 387); ¹раз у раз ¹п'ри́йде і да́й шо / во́на то ни ¹ка́же / ну си́дит' / ізо́гниц'а й си́дит' / ну́йа ж ¹бач'у / шо во́на го́л'одна (ГЗП, с. 141);

- низького ступеня вияву ознаки (т'рохи, т'рошки, пот'рошки, т'р'ішечки, ни ¹дуже то, чут'-чут', багато, мало, ¹менше, помален'ку, помалесен'ку тощо): це підмоло́дит' ¹т'рохи н'і́з'н'іше (ГЗП, с. 85); да ¹як пока́чайут' ¹мати / да ше понакл'а́да́йут' і м'н'ати ¹пот'рошки / шо́б ¹т'рошки по́л'ежа́л'о / до во́ни па́хушчи (ГПК, с. 30); вже по́будим ¹т'рошки биз мо́ло́ка // (ГЧ, с. 572); а ти́пер у́же да́к ку́пуйши ни ¹дуже то (ГЧ, с. 80); ну мо́ло́да / ну хоч ¹чут'-чут' / ¹йа та́ка то́в'стен'ка бу́ла (ГЗП, с. 92); ко́н'ешно / ск'і́л'ки бл'уд ни бу́ло // го́товилос' ¹менше во́но (ГЧ, с. 191); та ¹йа по́малесен'ку з'йі́хала / та на́брала (ГЧ, с. 85);

- числового вираження ступеня вияву ознаки: ¹йа і ¹В'ера си́демо на ті ти́ч'і / ти́шемо до Ста́л'іна п'і́с'мо / ¹удво́х із ¹В'еро́йу /; ми о́це ¹втр'ох / то ми по́вт'і́кали / ¹рачки / ¹пойі́зд по́йі́хав / а ми в ті куш'ч'і ¹рачки / ой / три ¹рази в ¹Гир'ман'і́йу ¹йі́здила / ¹т'рич'і́ (ГПК, с. 207, 208, 210); ¹йа о́це із ¹не́йу ¹удво́х ми до́лж'н'і по́йі́ат' к'і́п до об'і́д на́ві́а́зат'; мо́роз / мо́роз / іди ку́т'і ¹йі́сти / це ¹т'рич'і́ (ГЗП, с. 33); а ми ж о́стал'ис'а ¹учоти́р'ох (ГЗП, с. 113); це ко́рж та́кий зро́бл'и́ний / а то́д'і би́ре йо́го та́ко скл'а́да́йе / ти́рир'і́зайе ¹надво́йе (ГПК, с. 232) та ін.

У діалектних текстах засвідчено вживання прислівників інших розрядів зі значенням міри і ступеня, зокрема якісно-означальних прислівників ¹т'ажко, ¹гарно, обставинного прислівника часу на́в'і́ки 'дуже': ну ¹йа л'уби́л'а по́л'от' / х'то́зна ¹як л'уби́л'а / та́к л'уби́л'а по́л'от' ¹т'ажко (ГЧ, с. 83); а ¹т'і́тка ¹Над'ка ¹га́рно по́билас'а (ГЧ, с. 86); ¹перви́й о́це ¹Ко́л'а / ха́роши́й був на́в'і́ки (ГЗП, с. 55); обставинного прислівника місця н'і́куди, якісно-означального прислівника бл'і́з'ко 'зовсім': і жи́ви́мо й ти́пер у́же ни́го́дн'і н'і́куди (ГЗП, с. 218); в во́ни йо́го ¹з'і́л'и́ і бл'і́з'ко ни́ма (ГПК, с. 233).

Від окремих прислівників міри і ступеня можливі форми із суфіксами пестливості, здрібнілості -к-, -еньк-, -есеньк- (т'рошки, т'р'ішечки, помален'ку, помалесе(и)н'ку): о́то йо́го бо́втайі́мо / а то́д'і у́же ж ¹якшо во́но ¹т'рошки при́с'т'р'і́е / шо по́чи́найе ¹б'і́л'і́т' (ГЧ, с. 59); це ко́ли там ¹йа́кий п'разник / шо ¹т'рошки ¹ви́т'і́ут' / а н'і́ан'і́х не бу́ло (ГЧ, с. 85); та ¹до́ма м'н'али о́ту ¹ли́пу / та ¹т'р'і́шечки ту́ди боро́шенц'а / і о́то та́к і мли́нц'і пе́к'ли / ди́руни / ¹ли́т'яники // (ГЧ, с. 86); во́на ми́не та́к по́мален'ку н'і́дн'і́ме (ГЧ, с. 286); ¹пойі́зд по́малесин'ку ¹йі́де (ГПК, с. 207); антонімічні пари: ¹дейа́ких ба́гато н'і́сен' ми сп'і́вал'и / ¹дуже ба́гато сп'і́вал'и / ¹му́зика г'ра́ла (ГЧ, с. 236) – а розлу́чалис'а то́д'і ¹дуже ¹ма́ло / йі́х ни розлу́чали / то́д'і ни ¹можна бу́ло розлу́чац'а / це ¹дуже / ¹дуже / ¹дуже ¹р'і́дко (ГЧ, с. 222); засвідчено кілька прислівників міри і ступеня у вищому і найвищому ступенях порівняння: хто ¹б'і́л'і́ше ¹ви́то́ле / ¹б'і́л'і́ший ку́сочок одва́жи (ГЗП, с. 222); а ¹йа по́в'і́в йо́го на́впросто́ц' / бо та́к ¹менше об'хо́дит' (ГЧ, с. 312); шо ха́роша бу́ла ко́рова / і ста́ла мо́ло́ка да́ват' ¹менше (ГЧ, с. 267); та ¹найб'і́л'і́ше ц'і́каво бу́ло / ко́ли мо́ло́ду ви́куп'а́ли (ГЧ, с. 420); ¹йа ж ти́бе ¹найдо́ужчи л'уб'у́ (ГЗП, с. 223).

Периферійною підгрупою означальних прислівників вважають лексеми ¹близ'ко, ¹бл'и́з'ке, ¹да́леко, ¹да́л'і́ш'і, ¹ни́да́леко, ¹ви́со́ко, ¹ни́ви́со́ко, ¹ви́ш'че, що да́ють, крім якісної, ще

й просторову характеристику динамічної ознаки, позначаючи ступінь віддалення об'єкта від суб'єкта чи якогось іншого просторового орієнтира: *тут близько к'лявшиче / викопайте йама / і давайте його схороним* (ГПК, с. 83); *йа жила далеко отуди в кінці сила / а воно трохи с'уди бл'ижче дес' на пол'овин'і жил'и* (ГЧ, с. 140); *а тут жи ни'дуже далеко* (ГЗП, с. 92); *Мит'а менше балакає / в'ін далеко од нас живе* (ГЧ, с. 306); *а йак то йа за своїй год'а бачила дал'ш'і* (ГЗП, с. 85); *у'же нидал'єко ми'н'і до'ходить* (ГЧ, с. 82); *а тут Гард'сим'івка нидал'єко* (ГЗП, с. 221); *ми'не да'же к'иш'ичко'ю дра'тувал'и / йа так високо ви'лазила по вири'ках* (ГЧ, с. 137); *а йакшо за'гнав ше ни'високо / то це й сам крап'кай'иц':а* (ГЧ, с. 325); *а воно ни'р'івне / бо ко'рови ступн'ами тут по'ходили / ви'шче / то воно скачу'валос' та'билос'* (ГЧ, с. 87). Із означальними ці прислівники єднає здатність мати ступені порівняння: *одна ш'кол'а бул'а ви'шче / тут церква бул'а у нас 'дуже гарна / де 'зараз у нас кл'і'уб / а ви'шче бул'а ш'кол'а / і тут був кл'і'уб* (ГПК, с. 228); форми суб'єктивної оцінки: *там'ичка ш'кол'а / то'д'і за ш'кол'у дали'чен'ко* (ГЧ, с. 82); *потом у'же ж на'веч'ір ми йде'мо на квар'тир'і / бо це все дали'ч'ен'ко / кудис' іти ж* (ГЗП, с. 88); поєднуватися з прислівниками міри і ступеня: *і п'и'ш'ком хо'дили 'дуже далеко на пол'а / і вруч'ну все об'робл'али* (ГЧ, с. 389); *до мол'одой / по'грузил'и // 'йидут' с'ваши / сп'івайут' // йак 'дуже далеко / то 'дуже далеко ро'т'аки пороз':авл'айут' та сп'івайут'* (ГЧ, с. 238), однак відрізняє від них обставинне значення місця й синтаксичні особливості.

Такі ж ознаки має й найпериферійніша, на думку А. В. Висоцького, підгрупа означальних прислівників із часовим значенням (*рано, п'ізно, довго, раниш, ранше, ранче, п'ізн'іше, довшє, на'довше*), які також походять від якісних прикметників, *рано воно все с'в'атиц':а* (ГЧ, с. 458); *то т'і ни можна йти / бо сил'но рано т'реба йти / а в нейі с'ім'йа* (ГЧ, с. 569); *там ус'і'гда зо'зул'а / ш'чоранку б'із од:иху / і рано і п'ізно ку'є* (ГЧ, с. 258); *ну в нас довго бул'а оц'а ко'робка* (ГЧ, с. 37); *і ми із хл'отц'ами бул'о гул'ай'имо довго* (ГЧ, с. 253); *йак п'ізно п'рийд'иш / то мати нал'ай'иц':а / а йак ран'ше п'рийд'иш / то мати ни це* (ГЧ, с. 158). Вони також можуть мати форми суб'єктивної оцінки: *в суб'оту ранен'ко / в ни'д'іл'у п'ізнен'ко ку'вала зо'зул'а та все жал'ібен'ко* (ГЧ, с. 208); *затнут'і хо'дил'и / той / довген'ко / ну сп'ід'ничка за кол'іна* (ГЧ, с. 408); виражати ступеньовану ознаку: *дак раниш рос'тисувал'и'с' бул'о ранше; дак с'і'час у той ден' / шо с'вайба і рос'тисуй'иц':а / а ранше' ж бул'о й за тиж'дин'* (ГЧ, с. 43, 44); *то'д'і ранче й ко'жухи сил'но гарн'і ш'или / із о'веч'* (ГЧ, с. 569); *це п'ізн'іше вже стал'и ми вже кра'сит'* (ГЧ, с. 42); *о'ту п'лоск'ін' виби'рай'ут' / а те / шо на зерно / воно п'ізн'іше / йак зерно посп'івай'є* (ГЗП, с. 178); *скир'точку та накр'ивал'и / шоб довшє хр'д'илос' / шоб моло'тит'* (ГЧ, с. 237); *а з ка'пустой / то це буд'ут' довшє по'леж'ат'* (ГЧ, с. 258); *от'ких мати о'ладок на'т'ичє і по'д'ілит' / шоб на'довше бу'ло* (ГЧ, с. 238) та сполучатись із прислівниками міри і ступеня: *на ро'боту йа п'ишла 'дуже рано; забула / бо це ж 'дуже давно бу'ло* (ГЧ, с. 449); *роска'жу вам про Масл'ану // цей п'разник п'разнували в стари'ну / 'дуже 'дуже давно* (ГЧ, с. 254); *старос'ти 'дуже довго тор'гуй'иц':а* (ГЧ, с. 303). Засвідчено ще й аналітичні означальні прислівники із часовим значенням: *в'ін витл'ікари'м / ден' при дн'і на ро'бот'і ден' і 'ночу* (ГЧ, с. 508); *йа й 'зараз у т'і'ч'і 'часто / ден' при ден' то'пл'у* (ГПК, с. 32).

А. В. Висоцький вважає окремою підгрупою означальних прислівників якісно-відносні [14, с. 57]. Вони подібні до якісно-означальних, оскільки утворені від якісних прикметників за допомогою суфіксів -о та -є, однак відрізняються від них семантикою та способом уживання, позначаючи ознаку через відношення до якогось об'єкта чи середовища, і стилістично, функціонуючи переважно в науковому й публіцистичному стилях. У діалектному мовленні якісно-відносні адвербативи трапляються зрідка (*спе'ц'і'ально, добровол'но, тор'жествин:о, хвак'тично, сик'ретно, п'ідп'іл'но, моб'іл'но, охв'іц'і'ал'но*): *оце ж спе'ц'і'ально зроб'ине дл'а 'борошина / дл'а вис'івок / дл'а п'роса* (ГЧ, с. 60); *одробл'ав за те / шо в'ін ну по'шов добровол'но* (ГЧ, с. 81); *а т'іпер жи ж у кл'уб'і ж [розписуються – Г.М.] тор'жествин:о* (ГЧ, с. 184); *нас хвак'тично бул'о т'роїє р'ідних / а йат'ровка то'же* (ГЗП, с. 54). Вони можуть поєднуватись із прислівниками міри і ступеня: *а при рад'анс'к'ій влад'і / це бу'ло 'дуже*

сикретно і н'їдн'їл'но (ГЧ, с. 215); *але проп'їд'ганда д'їїала дуже моб'їл'но і жили л'уди на тому / шчо побудуїмо нове жит'я* (ГЧ, с. 212) і закріплені переважно в придієслівній позиції: *договорайу'я / а на коли прий'їти в'їє / охв'їц'їал'но прислат' старост'їв з хл'їбом* (ГПК, с. 145), тоді як в літературній мові для них властива передад'єктивна позиція.

Висновки. Означальні прислівники в діалектних текстах із середньонаддніпрянських говірок становлять лише третину від усієї адвербіальної лексики, причому чисельність може зростати за рахунок повторення відзайменникових прислівників (*так, йак, отак, отако* тощо). Більшість засвідчених у діалектних текстах адвербіальних лексем із обставинною семантикою якісної чи кількісної ознаки стали літературно-нормативними, підтверджуючи тим самим середньонаддніпрянську діалектну основу української літературної мови. Специфіку досліджуваних говірок виявляють регіоналізми (*горко, л(')овко, браво, к'їснен'ко*), словотвірні та фонетичні варіанти прислівників (*отаково, отавого, ловко, л'овко, л'овко, горко, г'їрко, сил'но, силно*), використання яких різняться в групах середньонаддніпрянських говірок, та окремі лексеми, позначені впливом російської мови (*торжествин'о, хара'шо, обично, л'учше, л'уч'е*). Спостережено широке використання означальних прислівників із суфіксами суб'єктивної оцінки, що є одним із засобів відображення м'якості й мелодійності вимови як типової ознаки мовлення середньонаддніпрянців.

Перспективу дослідження становить репрезентація й докладний аналіз прислівників способу дії, які в діалектних текстах із середньонаддніпрянських говірок мають розгалужену й специфічну структуру та семантику.

Умовні позначення джерел

ГПК – Говірки Південної Київщини : Збірник діалектних текстів / Упорядники Г. І. Мартинова, З. М. Денисенко, Т. В. Щербина. – Черкаси : ПП Чабаненко Ю. А., 2008. – 370 с.

ГЗП – Говірки Західної Полтавщини : Збірник діалектних текстів / Упорядник Г. І. Мартинова. – Черкаси : ПП Чабаненко Ю. А., 2012. – 325 с.

ГЧ – Говірки Черкащини : Збірник діалектних текстів / Упорядники Г. І. Мартинова, Т. В. Щербина, А. А. Таран. – Черкаси : ПП Чабаненко Ю. А., 2013. – 870 с.

Список використаної літератури

1. Німчук В. В. Словотвір прислівників іменникового (без прийменників) походження в закарпатських говірках // Праці XII республіканської діалектологічної наради. – К. : Наукова думка, 1971. – С. 263–273.
2. Німчук В. В. Українські прислівники двічі, тричі / Праці XIII республіканської діалектологічної наради. – К. : Наукова думка, 1970. – С. 122–133.
3. Розумик Т. М. Прислівникова лексика в українських говорах району Карпат // Дослідження лексики і фразеології говорів українських Карпат. – Ужгород, 1982. – С. 188–189.
4. Захарків О. Т. Семантична структура прислівників часу в бойківських говірках // Українська лексика в історичному та ареальному аспектах. – К., 1991. – С. 127–133.
5. Прилипко Н. П. Структура і генеза прислівників // Говірки Чорнобильської зони : Системний опис / П. Ю. Гриценко, Г. В. Воронич, Л. І. Дорошенко та ін. – К. : Довіра, 1999. – С. 51–60.
6. Прилипко Н. П. Прислівникове вираження часових значень в українських говорах // Український діалектологічний збірник. – Кн. 3 Пам'яті Тетяни Назарової. – К. : Довіра, 1997. – С. 52–56.
7. Атлас української мови. – В 3-х т. – Т. 1. Полісся, Середня Наддніпрянщина і суміжні землі. – К. : Наук. думка, 1984.
8. Делюсто М. С. Граматика говірки у світлі тексту : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / М. С. Делюсто. – К., 2010. – 20 с.
9. Вінтоняк О. В. Фонологічна, морфологічна і лексико-семантична система говірки села Бая-Березів Косівського району : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. В. Вінтоняк. – Івано-Франківськ, 2011. – 19 с.
10. Колесников А. О. Морфологія українських південнобесарабських говірок: генеза і динаміка : [монографія] / А. О. Колесников ; [відп. ред. П. Ю. Гриценко]. – Ізмаїл : СМІЛ, 2015. – С. 362–396.
11. Мартинова Г. Функціонування обставинних прислівників у середньонаддніпрянських говірках // Мовознавчий вісник: [вип. 19 / відп. ред. Г. І. Мартинова]. – Черкаси : Вид. ПП Чабаненко Ю. А., 2014. – С. 6–14.

12. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наукова думка, 1969. – С. 432–444.
13. Городенська К. Прислівник / Теоретична морфологія української мови / І. Вихованець, К. Городенська. – К. : Пульсари, 2004. – С. 298–313.
14. Висоцький А. В. Синтаксична сфера прислівника в українській літературній мові : монографія / А. В. Висоцький. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. – 328 с.
15. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1988. – 256 с.

References

1. Nimchuk, V. V. (1971). Word formation of adverbs with the noun (non-prepositional) origin in the Transcarpathian dialects. *Pratsi XII respublikanskoï dialektolohichnoi narady (Writings of the XII republican dialectology session)*, 263–273 (in Ukr.)
2. Nimchuk, V. V. (1970). The Ukrainian adverbs with the meaning of twice and three times. *Pratsi XIII respublikanskoï dialektolohichnoi narady (Writings of the XIII republican dialectology session)*, 122–133 (in Ukr.)
3. Rozumyuk, T. M. (1982). Adverbial lexical units in the Ukrainian Carpathian dialects. *Doslidzhennia leksyky i frazeolohii hovoriv ukrainskykh Karpat (Investigating lexical vocabulary and phraseology in the Ukrainian Carpathian patois)*, 188–189 (in Ukr.)
4. Zakharkiv, O. T. (1991). Semantic structure of adverbs of time in the Boykiv patois. *Ukrainska leksyka v istorychnomu ta arealnomu aspektakh (The Ukrainian lexical stock in the historic and areal aspects)*, 127–133 (in Ukr.)
5. Prylypko, N. P. (1999). Structure and origin of adverbs. *Hovirky Chornobylskoi zony : Systemnyi opys (Chornobyl region patois. Systematic description)*, 51–60 (in Ukr.)
6. Prylypko, N. P. (1997). Adverbial expression of tense meanings in the Ukrainian dialects. *Ukrainskyi dialektolohichnyi zbirnyk (Ukrainian dialectology collection)*, 3, 52–56 (in Ukr.)
7. *The atlas for the Ukrainian language dialects*, (1984). Kyiv: Naukova dumka, 1 (in Ukr.)
8. Delyusto, M. S. (2010). *Grammatical aspect of the dialect in the text perspective*: Doctorate manuscript in 10.02.01 «Ukrainian language». Kyiv (in Ukr.)
9. Vintonyak, O.V. (2011). *Phonological, morphological and lexical-semantic dialect structure in the village of Banya-Bereziv, Kosyiv district*: Doctorate manuscript in 10. 02. 01 «Ukrainian language». Ivano-Frankivsk (in Ukr.)
10. Kolesnykov A. O. The morphology of the Ukrainian South-Bessarabia dialects: origin and dynamics. Izmail : SMYL (in Ukr.)
11. Martynova, H. (2014). Functioning of the defining adverbs in the Mid Upper Dnieper dialects. *Movoznavchyi visnyk (Movoznavchy Visnyk)*, 19, 6–14. (in Ukr.)
12. *The modern Ukrainian language: morphology* (1969). In I. K. Bilodid (Ed.). Kyiv : Naukova dumka (in Ukr.)
13. Vykhovanets, I., Horodenska, K. (2004). *Theory of the morphology of the Ukrainian language*. Kyiv : Pulsary (in Ukr.)
14. Vysotskyi, A. V. (2013). *The syntactic sphere of the adverb in the Ukrainian literary language*. Kyiv : Vydavnychiy dim Dmytra buroho (in Ukr.)
15. Vykhovanets, I. R. (1988). *Parts of speech in the semantic-grammatical aspect*. Kyiv : Naukova dumka (in Ukr.)

MARTYNOVA Hanna Ivanivna,

Doctor of Philological Sciences, Professor, Head of the Department of Ukrainian linguistics and applied linguistics, Bohdan Khmelnytsky National University in Cherkasy

FUNCTIONING OF THE DEFINING ADVERBS IN THE MID UPPER DNEPER DIALECTS

Abstract. Introduction. The article deals with significant issues of modern dialects theory, those of the detailed description of various parts of speech, both of the central grammatical structure of the dialect speaking and its periphery, as well as of perfecting the recent methodology for analyzing the dialect data, found in speech samples.

Purpose. The actual purpose is to represent the defining adverbs from the dialect texts of the Mid Upper Dnieper patois, to analyze semantic and syntactic groups and subgroups, to signify the variability

of the adverbial lexical units and the peculiarities of their functioning in various formal syntactic positions and in various zones of the patois under investigation.

Results. The article regards the defining adverbs of various semantic and syntactic groups (qualitative defining, of measure and degree, the defining adverbs with space and time semantics, qualitative relative), being found in the dialect texts within Mid Upper Dnieper patois. According to the quantitative or qualitative features respectively determined within central groups of adverbs, those of qualitative defining and of measure and degree, the subgroups of adverbs are being singled out, alongside with their structural, semantic and syntagmatic features. The investigation has revealed the defining adverbs as one third of the whole adverbial lexical stock in the dialect text samples: their number was reported to grow with repetition of the pronoun derived adverbs, meanwhile in the Ukrainian literary language the preference is given to defining adverbs, not to those of the adverbial circumstances. The regional lexical units under investigation, as well as their word building and phonetic variants represent the peculiarity of various zones of the Mid Upper Dnieper dialect, possessing their own semantic structure and reflecting the subtlest shades of the static feature. The defining adverbs can be used in the meaning of other classes of adverbs, some of them being signified through the Russian language influence.

Originality. The article profoundly promotes the methodology, new to modern dialect theory, that of investigating morphological units in the natural dialect speech, the original repertory of defining adverbs being presented, as well as their structure and semantics and also their functioning in the Mid Upper Dnieper dialects.

Conclusion. Most dialectal adverbial units have become literary normal, which proves the Mid Upper Dnieper patois to be the basis for the literary Ukrainian language, though some part of the adverbs account for the originality of the dialect under investigation. The paper appears to versify a quite extended usage of defining pronouns with subjective evaluating suffixes, to reveal a well tempered pronunciation as a typical feature of the native tongue speakers in the area.

Key words: dialect; adverbial units; defining pronouns; dialect text; Mid Upper Dnieper patois.

Надійшла до редакції 10.02.2016

Прийнято до друку 25.02.2016

УДК 811.161.2'271'367'626-112

ШПИТЬ Оксана Богданівна,

молодший науковий співробітник відділу української мови Інституту українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, магістр філології

e-mail: oksana_shpyt@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ СЕМАНТИКИ ЗАЙМЕННИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ XVI–XVII СТОЛІТЬ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ГРАМАТИК)

У статті простежено еволюцію поняття 'семантика займенника' в українських граматичних студіях від XVI століття до нашого часу. З'ясовано смислове наповнення цього поняття, що постає як результат його осмислення мовознавцями. Аналіз конкретних граматичних праць засвідчив, що семантика займенника відрізняється від семантики інших частин мови. Займенники об'єднані в одну частину мови значенням вказівності (дейктичності). Ще з XVI століття займенник серед інших граматичних категорій мав «значеніє» (граматика Лаврентія Зизанія). Особливість семантики займенника виявляється в тому, що він набуває конкретного значення – і кожного разу іншого – тільки в конкретних контекстах. Таке явище мало місце і в семантиці займенників XVI–XVII століть. У сучасному традиційному мовознавстві семантику займенника не ставлять під сумнів (С. Самійленко, І. Білодід, Б. Кулик, М. Леонова, М. Жовтобрюх, В. Гортинич, І. Наєнко, О. Микитюк та ін.). Лише І. Кучеренко в процесі аналізу частин мови заперечив займенник, спираючись на семантичний критерій. Актуальність інтересу сучасних мовознавців до питання семантики займенника засвідчена дослідженнями І. Дудко (про семантику